

ПРАКТИЧНЕ ЗАСВОЄННЯ ГРАМАТИЧНИХ ЯВИЩ МОВИ ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ НА ЛЕКСИКО- ГРАМАТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ

Набуття різних видів компетенцій дитиною дошкільного віку відбувається в різних видах діяльності, в тому числі мовленнєвій і вимагає практичного засвоєння дитиною системи елементарних (доступних) знань. Оволодіння мовою як засобом пізнання і способом специфічно людського спілкування є найвагомим досягненням дошкільного дитинства. [1, 2, 7]

Згідно Базового компонента дошкільної освіти (2012) граматична компетенція дошкільника передбачає: вміння вживати (неусвідомлено) граматичні форми рідної мови згідно із законами і нормами граматики (рід, число, відмінок, дієвідміна, клична форма тощо), має розвинене чуття граматичної форми; наявні корекційні навички щодо правильності вживання граматичних форм та порядку слів у реченні. [1, 2, 7]

Останнім часом можна спостерігати збільшення кількості дошкільнят із різними психофізичними порушеннями в тому числі і мовленнєвими.

В логопедії виділяють категорію дітей із тяжкими порушеннями мовлення (надалі ТПМ) – це різні складні за нозологією розлади мовлення (дизартрія, ринологія, алалія, афазія, заїкання) для яких характерним є загальне недорозвинення мовлення, що виражається в неповноцінності звукової, лексичної, граматичної сторін мовлення (системне порушення). [3]

Внаслідок системного порушення мовлення у більшості дітей із тяжкими порушеннями мовлення спостерігається затримка у формуванні операцій мислення, мовних узагальнень, затримка у формуванні семантичних полів. [3, 5, 6, 7, 9]

Такі вчені, як Л. Єфіменкова, Н. Жукова, С. Конопляста, І. Марченко, О. Мастюкова, Н. Мікляєва, Є. Соботович, Л. Соловійова, Л. Трофименко, В. Тищенко, Н. Чередніченко, С. Шаховська, Т. Швалюк, М. Шеремет та ін., у якості основного дефекту у дітей із ЗНМ виділяють дефіцитарність мовної здібності, у них порушеними виявляються самі задатки до розвитку мовної здібності. Діти із ЗНМ повільно і своєрідно оволодівають рідною мовою, на

кожному етапі відчують певні труднощі в засвоєнні тих чи інших одиниць мовлення. [3, 5, 6, 7, 9]

Найбільші труднощі діти із ЗНМ відчують у формування граматичної будови мови, ніж оволодіння словником оскільки: значення граматичних форм більш абстрактні; правила граматичної зміни слів різноманітні [8].

Відомо, що грамати́ка, як будова мови у вузькому значенні слова, є «системою систем», яка об'єднує: словотвір – утворення слів на базі іншого однокореневого слова (або інших слів), яким воно мотивоване, тобто виходить з нього за смислом і за формою за допомогою спеціальних засобів, які притаманні мові; морфологію – граматичні властивості слова та його форми, синтаксис – словосполучення і речення, поєднуваність і порядок слів. [5, с. 92]

Згідно методичних рекомендацій Л. Єфіменкової, Л. Лопатіної, І. Марченко, Н. Серебрякової, Є. Соботович, Л. Трофименко та ін. логопедичну роботу з формування способів морфологічної системи словотворення і словозміни слід починати проводити із дітьми із II рівнем ЗНМ, у яких вже сформовані певні мовні засоби, з урахуванням принципу онтогенетичного підходу. [4; 5, с. 108; 6; 7].

Практика показує, що більшість вчителів-логопедів допускають грубі помилки під час здійснення логопедичної роботи з формування граматичної сторони мовлення, серед них можна виділити такі:

1) Недостатнє володіння змістом спеціальних методик формування способів словотворення, морфологічної та синтаксичної сторін мовлення. Недотримання основних методичних вимог щодо побудови та проведення даного виду занять.

2) Фрагментарне формування знань, умінь і навичок з граматики у дітей із ТПМ;

3) Формування під час заняття відразу декількох граматичних категорій, що є неприпустимим, оскільки не дає змоги дітям спостерігати, розуміти, зосереджувати увагу на практичному засвоєнні алгоритму утворення кожного граматичного явища окремо;

4) Недостатнє розуміння того, що спочатку слід формувати у дітей із ТПМ вміння сприймати та розуміти певну граматичну категорію (імпресивний рівень), а лише потім формувати її в самостійному мовленні дітей (експресивний рівень);

5) Недостатнє відпрацювання граматичної категорії в контексті словосполучення і речення;

6) Відсутність системного підходу і наступності щодо формування граматичних навичок під час лексико-граматичних занять і занять з розвитку зв'язного мовлення.

7) Недостатнє формування операціональних компонентів мислення, які лежать в основі засвоєння мови і мовлення: аналіз, синтез, порівняння, співставлення, узагальнення, абстрагування.

Хочемо зазначити, що формування граматичної сторони мовлення в спеціальному Закладі дошкільної освіти (ЗДО) для дітей із ТПМ відбувається на підгрупових лексико-граматичних заняттях, для яких в програмі визначено зміст, обсяг знань, умінь і навичок, якими має оволодіти дитина з боку: морфологічної, словотвірної, синтаксичної сторін мовлення, напрямки корекційно-розвиткової роботи. Також у програмі чітко визначена кількість лексико-граматичних занять на тиждень згідно трьох періодів навчання дітей в ЗДО.

Згідно кількісного розподілу лексико-граматичних занять *в старшій групі* передбачено: I (вересень-листопад) - II періоди (грудень-лютий) – 2 рази на тиждень, III період (березень-травень) – 1 раз на тиждень. [7]

У спеціальній методиці розвитку мовлення І. Марченко (2015) розкрито завдання та етапи формування граматичної сторони мовлення. [5, с. 101-133]

Завдання логопедичної роботи з формування граматичної сторони мовлення:

1. Формування практичних навичок засвоєння морфологічної системи рідної мови (зміна за родами, числами, особами, часом).

2. Надання знань про деякі норми утворення форм слів – словотворення, формування практичних навичок утворення слів суфіксально-префіксальним способом.

3. Формування синтаксичної будови мови: навчання правильного узгодження слів у реченні, побудові різних типів речень і поєднанню їх у зв'язному тексті. [5, с. 101]

Всі ці завдання в процесі лексико-граматичних занять реалізуються послідовно-паралельно в комплексі у взаємозв'язку та взаємодії з вирішенням інших мовленнєвих завдань у процесі *лексичної роботи, навчання зв'язного мовлення*. Важливою умовою засвоєння дитиною граматичною будовою мови є формування орієнтування у звуковій формі слова, виховання уваги до звучання граматичних форм (М. Жинкін, О.О. Леонтьєв, І. Марченко, В. Орфінська, Є. Соботович, В. Тищенко, Л. Трофименко, Н. Чередніченко, Т. Швалюк, М. Шеремет та ін.). [4, 5, 6, 7, 8]

Під час корекції граматичної сторони мовлення (усіх її розділів) слід дотримуватися послідовних *етапів навчання*:

1. Поширення обсягу розуміння окремих граматичних форм (у словосполученнях) і мовлення в цілому. Дітей навчають розуміти смисл того, що говорять, орієнтуючись на закінчення іменника, розрізнення одного та багатьох предметів тощо.

2. Засвоєння певних граматичних форм шляхом виконання різноманітних вправ і використання тих чи інших граматичних засобів у власному мовленні.

3. Самостійне утворення форми нового слова за аналогією зі знайомим.

4. Навчання оцінювати граматичну правильність власного та чужого мовлення, визначати, як можна, а як не можна говорити. [5, с. 104-105].

Система занять на засвоєння дітьми граматичної системи словотворення і словозміни повинна представляти собою цикл (серію) вправ із поетапним відпрацюванням і поступовим ускладненням дій дитини з одним і тим же мовленнєвим лексичним матеріалом (на основі однієї лексичної теми) і подальшим повторенням цього циклу на вищому рівні (на різному лексичному матеріалі, на основі декількох лексичних тем).

Під час формування граматичної сторони мовлення вчитель-логопед використовує наступні *методи навчання* як: дидактичні ігри («Кого, чого не стало?», «Кого, що бачу?» «Що без чого?», «Що кому дамо?», «Хто чим працює?», «Хто чим грається?» «Як назвати лагідно?», «Який? Яка? Які?», «Чий хвіст?», «Що з чого?» тощо); ігри-драматизації («У ляльки Тані гості», «Майстер шеф», «Ми будівельники», «Супермаркет», «Екскурсія в ліс», «Пори року» тощо); словесні вправи («Додати слова», наприклад, іменники до дієслова «Чим можна...?» – писати, малювати, фарбувати; іменники до прикметника «Що може бути....?» – червоним, м'яким, дерев'яним тощо), «Продовж речення» - На городі ростуть ..., ..., ... Ведмідь любить їсти .... . У зайця довгі .... .; розглядання наочно-дійових картинок і сюжетних картин, переказ коротких оповідань і казок, роботу з деформованими реченнями та коротким текстом, а також такі *методичні прийоми* як: зразок логопеда, пояснення, вказівка, порівняння, повторення, створення проблемної ситуації, виправлення помилок, запитання, що мають характер підказки та оцінки, залучення дітей до контролю і виправлення помилок, нагадування про те, як сказати правильно тощо. [5, с. 105]

В процесі лексико-граматичного заняття вчитель-логопед може формувати лише одну граматичну категорію (Наприклад, з *формування навичок словотвору*: «Утворення іменників із суфіксами зі значенням вмістилища *-ниц* (цукорниця, сільниця тощо)», «Утворення відносних прикметників від іменників (сік із яблук – яблучний сік, стіл із дерева – дерев'яний стіл тощо), «Утворення присвійних прикметників від іменників за допомогою суфіксів *-яч, -ч* (хвіст лисиці – лисячий хвіст); *зі сторони морфологічної сторони мовлення*: «Вживання іменників в однині і множині (стіл-столи, книга – книги)», «Узгодження прикметників із іменниками в роді, числі, відмінку (червона шапка, червоний помідор, червоне яблуко, червоні рукавиці)»; *зі сторони синтаксичної сторони мовлення*: «Складання простого поширеного речення», «Побудова складносурядних речень з єднальним сполучником «і», «Побудова складнопідрядних речень мети»). [9]

В подальшому на заняттях з систематизації та узагальнення пройденого матеріалу перевіряються вміння дітей свідомо користуватися даною граматичною категорією на різному лексичному матеріалі.

Таким чином, під час лексико-граматичних занять дитина повинна навчитися: зосереджувати увагу на сприйманні і розумінні певної граматичної категорії; спостерігати за способом її утворення за допомогою вчителя-логопеда (виділяє інтонаційно афікс чи морфему); виділяти спільні

звукокомплекси (морфеми) для декількох слів з допомогою логопеда (граматичне узагальнення); порівнювати мотивоване і похідне слово за вимовою, лексичним і граматичним значенням; розуміти семантичне значення слова, яке надає йому та чи інша морфема; оволодіти навичками самостійного утворення нових слів і словоформ за аналогією в процесі практичного засвоєння мовних явищ; здійснювати контроль за відповідністю нових слів і словоформ нормам мови; засвоїти вживання даних слів у контексті словосполучення і речення.

Отже, під час практичного засвоєння граматичних форм мови у дітей старшого дошкільного віку із ТПМ вчитель-логопед повинен вільно володіти спеціальними методиками формування граматичної сторони мовлення, знати програмові вимоги щодо формування знань, умінь і навичок з даного напрямку, дотримуватися основних етапів здійснення корекційної логопедичної роботи, вміти розробляти систему вправ із засвоєння граматичних категорій, вільно користуватися відповідними методами і прийомами навчання, методично правильно складати плани-конспекти такого виду занять, комплексно вирішувати проблему засвоєння граматичних форм мовлення під час як лексико-граматичних так і занять і розвитку зв'язного мовлення; завжди цікавитися новими методичними розробками з даного напрямку роботи.

Список використаних джерел

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник А.М. Богущ. Київ, 2012, 26 с.
2. Богущ А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика. К.: Вища школа, 2007. 542 с.
3. Логопедія / за ред. М.К. Шеремет. К.: Слово, 2010. 672 с.
4. Лопатина Л.В., Серебрякова Н.В. Преодоление речевых нарушений у дошкольников (коррекция стертой дизартрии). СПб.: Союз, 2000. 192 с.
5. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення. К.: Видавничий Дім «Слово», 2017. 312 с.
6. Соботович Е.Ф. Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции. К.: ИСДО, 1995. 204 с.
7. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. К.: Актуальна освіта, 2013. 108 с.
8. Шашкина Г.Р., Зимина И.А. Логопедическая работа с дошкольниками. М.: Академия, 2003. 240 с.
9. Швалюк Т.М. Методика формування складних синтаксичних конструкцій у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення // *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* № 18, 2011. С. 283-287. URL: file:///C:/Users/hp/AppData/Local/Temp/Nchnpu_019_2011_18_76.pdf. (дата звернення: 09.04.2021).